

Navracsics Judit

A kétnyelvű mentális lexikon

(Budapest: Balassi Kiadó, 2007. 179 pp.)

Tóth Andrea

Az 1999-ben *A kétnyelvű gyermek* címmel megjelent monográfia szerzőjének figyelme – a korai kétnyelvűség pszicholingvisztikai megközelítése után – a felnőtt kétnyelvűek „agyi szótárának” szerveződésére irányult. A 2007-ben *A kétnyelvű mentális lexikon* címmel kiadott mű Navracsics Judit 125 kétnyelvű személlyel végzett kísérletsorozatának eredményeiről számol be.

A könyv hét hosszabb, valamint a kutatási eredményekből levonható általános következtetéseket bemutató, csupán néhány oldal terjedelmű nyolcadik fejezetre tagolódik. A fejezetek elméleti bevezetéssel kezdődnek és összefoglalással zárulnak; a bevezető részben a szerző világos kontextusba helyezi az egyes vizsgálatokat, míg az összefoglalásokban megfogalmazott kérdések továbbviszik a kísérletsorozat vezérfonalát. A fejezetek központi részét az egyes témákkal kapcsolatban elvégzett kísérletek leírása, ismertetése adja. A munkát nyolc oldalas, gondosan összeválogatott bibliográfia, illetve a könyvben való tájékozódást segítő név- és tárgymutató zárja.

A monográfia *bevezetésében* a szerző rövid visszatekintést nyújt a kétnyelvűség-kutatás történetébe, majd a kétnyelvűség és a kétnyelvű mentális lexikon meghatározásának kérdésére tér rá. Részletesen bemutatja a kísérletsorozatban részt vevő személyeket, s felhívja a figyelmet a kétnyelvűség-kutatás fontosságára. A kétnyelvűség meghatározása nem könnyű feladat, és már számos aspektusból definiálták e jelenséget. A szerző vizsgálatai során a Grosjean-féle funkció szerinti, holisztikus megközelítést tartja szem előtt. „Grosjean meghatározása szerint az a kétnyelvű, aki a két nyelvét a mindennapi életben más-más helyzetben, más-más személyekkel, más-más témában – a szükségleteinek megfelelően – felváltva képes használni” (12).

Az első fejezet *A kétnyelvűség neurolingvisztikája* címet viseli. Ebben a fejezetben a szerző az agynak a beszéd szempontjából érintett területeiről ír részletesen, és központi kérdésként fogalmazza meg a nyelvek tárolását, vagyis a deklaratív és a procedurális memóriarendszer szerepét az első és a második nyelv elsajátításában. „Jelenlegi tudásunk szerint más memóriarendszerek aktiválódnak az első és más a második nyelv használata során” (31). Az egyes memóriarendszerekkel kapcsolatban felmerülő kérdések előrevetítik a következő fejezetben ismertetésre kerülő kísérletet, amely a deklaratív memóriában elhelyezkedő mentális lexikon összetételével, valamint a procedurális memória szerepével foglalkozik.

A kétnyelvűség pszicholingvisztikája című fejezetben a nyelvek agyi reprezentációjáról, illetve a kétnyelvű memóriareprezentáció kérdéseiről olvashatunk. A nyelvek agyi reprezentációja tekintetében a szerző a weinreichi megközelítést emeli ki. Ezen elmélet háromféle kétnyelvűséget különböztet meg, miszerint az *összetett kétnyelvű* személy egy rendszerben, a *koordinált kétnyelvű* két, egymástól elkülönült rendszerben szervezi a két nyelvet, az *alárendelt kétnyelvű* pedig a második nyelvet az elsőn keresztül tanulja meg (33-34). A fejezet további részében a szerző néhány, a kétnyelvű mentális tárolásra irányuló kísérletet, illetve vizsgálati módszert (pl.

Stroop-teszt, előfeszítési tesztek) mutat be. A fejezet végén néhány hasznos tanácsot találunk azok számára, akik a kétnyelvűség pszicholingvisztikáját igyekeznek megragadni, tudniillik „az eddig megalkotott modellekről kiderült, hogy túlságosan merevek”, illetve nélkülözik a lemmaszintet, amely az egyes szavak morfológiai és szintaktikai információját hordozza (50).

A harmadik fejezet a *konceptuális szint* kérdésével foglalkozik. „A konceptuális szint tartalmazza – többek között – a világról alkotott ismereteinket. ...A kétnyelvű memória reprezentációs modelljében vitatott kérdés, vajon a konceptuális szint közös-e, vagy pedig nyelveként elkülönült” (52). A szerző a nyelvi és a perceptuális kategóriák feltérképezéséhez a színmegnevezések vizsgálatát alkalmazza vizsgálati módszerként. A fejezetben részletezett kétnyelvű színmegnevezéses teszt arra a kérdésre keresi a választ, hogy a konceptuális és a szemantikai szint integrált-e vagy elkülönült (57). A vizsgálati eredmények szerint „az észlelés egyértelműségétől függ, hogy milyennek látunk dolgokat”, ugyanis azoknál a színárnyalatoknál, amelyek a legközelebb voltak a szín fokális értékéhez (azaz a színre jellemző központi színtartományhoz), a kísérleti személyek nagyobb százalékban neveztek meg alapszíneket (71).

A negyedik fejezet a *szemantikai reprezentáció* kérdéskörét tárgyalja; az ezzel kapcsolatos kutatások ellentmondásos eredményeket mutatnak. Ebben a fejezetben a szerző egy képmegnevezéses teszt részleteit írja le. A bevezető sorokban többek között a következő kérdés is megfogalmazódik: „Vajon ugyanazok a gondolatok, asszociációk és jelentések aktiválódnak-e akkor, ha egy széknek a képét mutatjuk egy francia-angol kétnyelvű személynek, és az illető *chair* vagy *chaise* szó formájában megnevezi azt?” (72). A kísérlet 50 kétnyelvű adatközlőjének a feladata az volt, hogy a képeken ábrázolt 9-9 élőlényt és élettelen tárgyat megnevezzék. A vizsgálat eredményei azt igazolták, hogy többnyire ugyanazok a gondolatok és jelentések aktiválódtak a képek megnevezése során, vagyis vélhetően a világot hasonlóan tükröztetjük, a konceptuális reprezentáció nem nyelvhez kötött (90). A fejezetben ismertetett kísérlet arra is rávilágított, hogy a kétnyelvű személyek a világról szóló (enciklopédikus) ismereteiket nem hierarchikusan, hanem lineárisan rendezik. Ezen kívül a szerző vizsgálata kiterjedt az életkor kérdésére is. Megállapítása szerint „a gyermekek gyakrabban használnak konkrét, hiponim (kategóriát jelölő) kifejezéseket”, a felnőttek pedig inkább érzéseiket, emlékeiket nevezik meg, vagyis intenzívebben aktiválják az asszociatív memóriájukat (91).

A *kétnyelvű tárolás* c. ötödik fejezet a kétnyelvű mentális lexikon kialakulásával és az úgynevezett szóasszociációs tesztek elméleti hátterével foglalkozik. A kétnyelvű mentális lexikon rendezettségének vizsgálata részben megegyezik az egynyelvűével, részben azonban különbözik attól. „Ha szemantikai alapon vizsgáljuk a mentális lexikon szervezettségét, paradigmatis és szintagmatikus és asszociatív kapcsolatokat fedezhetünk fel az egyes lexikai egységek között” (93). A fejezetben szereplő vizsgálat célja az volt, hogy kiderítse, vajon a különböző típusú nyelvek felépítése eltérő lexikális rendezettséget indukál-e a mentális lexikonban, azaz a kétnyelvű személy lexikona nyelvspecifikus, avagy nyelvtől független természetű-e. A kétnyelvű mentális lexikon kialakulása kapcsán a szerző ismerteti a két legfontosabb irányzatot: (1) „az Egységes Nyelvi Rendszer Hipotézis szerint a gyermek a nyelvelsajátítás kezdetén egy egységes, ún. hibrid rendszerbe juttatja a nyelvi

információt”, míg (2) „az Elkülönült Nyelvi Rendszerek Hipotézis hívei azt állítják, hogy a nyelvelsajátítás kezdetétől minden nyelvnek önálló központja alakul ki” (95). A szerző azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a mentális lexikon vizsgálatakor minden esetben szem előtt kell tartanunk a lexikon változékonyságát, folytonos átrendeződését. E fejezet a szóasszociációs teszt elméleti háttérének kérdésével zárul. A szerző kiemeli a Grosjean-féle szöfelismerési tesztben szereplő ún. fonotaktikus hatást, amely szerint „a szöfelismerési folyamatot lassítja a másik nyelvben is létező, azonos hangzása szó” (97).

A hatodik fejezetben a szerző egy szóasszociációs teszt többszemponú vizsgálatáról ír. A fejezet első részében a kísérlet körülményeiről olvashatunk. A kísérlet során 90 kétnyelvű egyénnek 188 magyar szóra kellett nyelvi korlátozás nélkül azonnali választ leírnia. A szerző négy szempontból elemzi a tesztet. Vizsgálja a nyelvek típusa és a kétnyelvű mentális lexikon rendeződése közötti összefüggést (1), a mentális lexikonban fellelhető szemantikai kapcsolatokat (2), a fonetikai kapcsolódásokat (3), valamint összehasonlítja a korai és a késői kétnyelvű mentális lexikont (4). A vizsgálati eredmények ismertetése során a szerző bőséges példaanyaggal szolgál a mentális lexikonban feltételezhető szemantikai, avagy fonetikai kapcsolatok illusztrálására. Következtetésként megállapítja, hogy létezik egy közös fogalmi reprezentáció, jóllehet „minden egyes [vizsgált] személy mentális lexikona különböző mértékben tartalmaz különböző típusú szerkezeteket. A mentális lexikon rendezettsége függ a nyelvtudás szintjétől, a szavak típusától, a nyelvtanulási stratégiától, a nyelv használatának gyakoriságától, valamint a kétnyelvűvé válás életkorától” (128).

A hetedik fejezet címe *A kétnyelvű mentális lexikon működése a beszédprodukciónban*. A szerző ebben a fejezetben azt vizsgálja, hogy a lexikai egységek, illetve grammatikai morféma és funkciószavak miként szerveződnek értelmes mondatokká, majd szöveggé, azaz hogyan valósul meg a beszédprodukción abban az esetben, amikor „a mentális lexikon legalább két nyelv elemeit tartalmazza” (130). A beszédtevékenység összetettségéből adódóan a szerző leszűkíti a vizsgálatot, és kifejezetten a megakadás-jelenségekre, illetve hibákra összpontosít. A *Narratívák létrehozása képregény alapján* c. alfejezetben az olvasó a stimulusként alkalmazott négy képregényt láthatja először, majd mindegyik képregényhez egy-egy példát a bilingvis vizsgálati személy mindkét nyelven. A példákban felsorakoztatott angol, illetve magyar nyelvű szövegek korai és késői kétnyelvű egyénektől egyaránt származhatnak. Az *Elemzés* alcímet viselő részben a szerző olyan zavarokat mutat be, amelyeket a kétnyelvű egyén beszédprodukciónja során rögzített. A egyes hibákat szemléltető példákat két nagy csoportban olvashatjuk, mégpedig külön szerepelnek a *deklaratív memóriát érintő hibák*, és külön a *procedurális memóriát érintő zavarok*. E vizsgálat következtetéseként a szerző megállapítja, hogy minél közelebb áll egymáshoz az adott nyelvnek tudásának szintje, annál kiegyensúlyozottabb a két memóriarendszer [deklaratív és procedurális] és a közöttük fennálló kommunikáció. A beszédprodukción folyamatokkal kapcsolatos másik vizsgálat eredményeit a *Megakadásjelenségek a nyelvi módokban* (azaz a kétnyelvű, ill. az egynyelvű nyelvi módban) alfejezetben olvashatjuk. A beszédben megjelenő megakadásokat általánosságban olyan jelenségekként határozhatjuk meg, amelyek megtörik a beszéd folyamatosságát, és további információkat a közlés tartalmára vonatkozóan nem

tartalmazzak. Funkciójuk és keletkezésük okai sokrétűek. A vizsgálat a néma és kitöltött szünetekre, ismétlésekre és önkorrekciókra terjed ki. Külön táblázat tartalmazza a kétnyelvű, és külön az egynyelvű nyelvi módban regisztrált megakadásokat. A vizsgálati eredmények feldolgozása és kiértékelése után gazdag példatár szemlélteti az egyes megakadás-típusokat mindkét nyelvi módban. Összegzésként a szerző azt a megállapítást teszi, hogy „nincs lényeges különbség a két nyelvi módban történő beszédprodukciók között annak ellenére, hogy feltételezhetően erősebb a nyelvi kontroll az egynyelvű módban” (160).

A nyolcadik, záró fejezet a monográfiában részletezett vizsgálatok eredményeinek általános következtetéseit ismerteti röviden. Ebben a fejezetben a szerző jó néhány, a kétnyelvűség kutatása során felmerülő kérdésre ad választ a kísérletsorozat eredményei tükrében.

A napjainkban tapasztalható globalizációs törekvések, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás eredményeképpen nyelvi környezetünk folyamatosan változik. Jelen mű ahhoz ad segítséget, hogy az e folyamatok következtében létrejövő két- vagy többnyelvűséget természetes állapotként tudjuk elfogadni. Teszi ezt oly módon, hogy magyarázatot ad a kétnyelvű mentális lexikon szerveződésének sajátosságaira, a nyelvi és az enciklopédikus tudás tárolásának mikéntjére, valamint arra is, hogy a beszédprodukció során milyen típusú megakadások fordul(hat)nak elő egy-, illetve kétnyelvű nyelvi módban. Navracsics Judit munkáját nagy haszonnal forgathatja minden nyelvvel, vagy nyelvtanítással foglalkozó szakember, nyelvtanár, nyelvész és kutató.